

kolektivnega duha. Nikjer ni zastoja, nikjer ni meja, ne starosti in ne — smrti!

In ta sveži vitalizem označuje profesorja Prijatelja tudi kot človeka in akademskega učitelja. Strastno beži od zastoja, lenobe, bolezni, razživi se le tam, kjer mu polje nasproti — življenje. Ali ni značilno, da je prav v naših dneh zaloputnil vrata pred nosom vsem, ki nismo imeli toliko žive volje po svobodnem življenju kot on? Vrnil se je k zemlji in njenemu večnemu življenju ter se je s kmečko trmoglavostjo zagrizel v krpo svoje zemeljske lastnine.

V aktivnem spoju z materjo in rednico si se potolažil razočarani borec. Ob svoji šestdesetletnici se vračaš v našo slovstveno zgodovino. Duh ne pozna zastoja in starosti. Kmečko delo ti je izbistrilo oko in ojeklenilo roko. Obdeluj zopet njivo našega slovstva z isto sveto strastjo, s katero si mučil „zvišeno boginjo zemljo“ in kakršno si razodeval pri svojem bogatem slovstvenem delu, za katero ti je tvoj rod in ves narod srčno hvaležen.

A. Slodnjak.

Nekaj misli o slovenskem narodnem in slovstvenem razvoju

V. A.

A. Slodnjaka „Pregled slovenskega slovstva“ je nedvomno znaten korak naprej v naši slovstveni zgodovini. Napisan je s stališča progresivno usmerjenega slovenskega inteligenta in zasleduje predvsem razvoj slovenske narodne ideje, kakor se odraža v našem slovstvu, in v čigar vrhovih vidi avtor najvišjo afirmacijo slovenskega narodnega razvoja. Pozitivist v mišljenju in metodi, skuša Slodnjak objektivno orisati zvezo slovstvenega razvoja s celokupnim političnim, socialnim in kulturnim razvojem posameznih dob v duhu in smeri zgodovinskih analiz, kakršne je v svojih obširnih delih pisal dr. Ivan Prijatelj, ki si je pridobil s tem gotovo neprecenljive zasluge, daleč presegaajoče področje slovstvene zgodovine.

Ne bomo se spuščali v presojanje posameznih literarnih pojavov kakor tudi estetskih ocen. Prav tako ne v presojanje posameznih zaključkov in trditev, izhajajočih iz miselnih in družboslovnih koncepcij, ki jih ne smatramo za pravilne, kot je n. pr. prisojanje globljega pomena delitvi našega značaja na panonskega, dinarskega itd. Kolikor nas loči od omenjenega avtorja načelna koncepcija celokupnega družbenega razvoja, v katere luči je duhovna kultura in torej tudi umetnost poseben izraz globljih socialnih procesov, poskušamo tu, kolikor je to

mogoče v kratkem članku, — orisati s tega stališča osnovna razdobja slovenske narodne zgodovine, odločilna za razvoj našega slovstva ter tu in tam tudi poskus ocene posameznih slovstvenih pojavov z vidika aktivne kritike.

Ako hočemo razumeti postanek slovenske književnosti v dobi reformacije, moramo imeti pred očmi vso sliko tedanjega časa, ki je pomenjal dobo enega izmed najglobljih socialnih pretresov v evropski zgodovini. Razvoj trgovskega kapitalizma in socialni boji v italijanskih mestih so že prej rodili začetke italijanskega nacionalnega življenja, italijanski književni jezik in velike miselne pokrete in umetnost, od Danteja in humanizma do renesanse. Čisti fevdalizem je poznal le kmetско patriarhalno življenje pod politično egido plemstva in univerzalistično monopolno kulturo cerkve. Ko je pod razkrajajočim vplivom razvijajočega se trgovskega kapitalizma ta družbeni ustroj s svojo okorelo miselnostjo, izživiljajočo se v mrtvih skolastičnih abstrakcijah, začel pokati na vseh koncih in krajih in so jele ožje gospodarske vezi družiti posamezna ozemlja v večje gospodarske celote ter prebujati k aktivnemu družbenemu življenju nove ljudske plasti, je to dalo življenje novi miselnosti, aktivističnim življenjskim nazorom, znanosti in posvetni umetnosti. V tej dobi se formirajo moderne evropske nacije, prvi elementi nacionalne zavesti množic in narodni književni jeziki, ki jih v svojih deželah mlado meščanstvo postavlja zoper cerkveno in fevdalno latinščino. V tej dobi se je porodila n. pr. tudi dubrovniška hrvaška književnost.

Naše dežele so bile sicer slabše gospodarsko razvite kakor Italija in Francija, vendar pa je vodila skozi nje trgovska pot od bližnjega Vzhoda do Hanze, kar je pospeševalo razvoj meščanstva tudi pri nas. Ni se torej čuditi, ako so bili Slovenci v neki meri sočinitelji pri prodiranju humanističnih idej iz Italije v Srednjo Evropo.

Prvo širšo narodno probudo na Slovenskem — pa tudi v Nemčiji, — je prinesla šele doba kmetске revolucije in reformacije, ki sta bili po vsej Srednji Evropi — ne toliko neposredna posledica razvoja višjih gospodarskih oblik, kolikor odpor širših ljudskih množic zoper neznosna gospodarska bremena, ki so jih navalili nanje graščaki in cerkev. Ta bremena so bila posledica napredujočega razkrajanja prejšnjih patriarhalnih osnov fevdalnega naturalnega gospodarstva in pritegovanja tedanjih gospodujočih razredov v krog novih gospodarskih vezi.

Do slovenskih kmetских vstaj (kot vidimo, niso revolucionarni nastopi bistven del značaja takoimen. dinarskega človeka!) sicer ni prišlo pod neposrednimi narodnimi gesli, za katera naš kmet takrat še ni bil zrel, menimo pa lahko, da so prav ona ustvarila v množicah globok

duh odpora, ki je omogočil veliki religiozni prevrat in dobil vsaj nekoliko tudi subjektivno nacionalen značaj; kajti porazi v vstajah delujejo včasih prav tako revolucionarno kakor zmage. Mislimo tudi, da so tedanje slovenske bojne kmetske pesmi gotovo mnogo bolj vplivale v tem smislu, kakor pobožne pridige in molitveniki pred in po-reformacijske dobe. — Socialistični zgodovinarji so prisojali slovenskim vstajam mnogo večji pomen za socialno zgodovino Srednje Evrope, kakor ga prisojajo za slovensko narodno zgodovino naši meščanski zgodovinarji. (Gl. Fr. Engels: „Der Bauernkrieg in Deutschland“).

Veliko delo Trubarja in reformacije je bilo torej organsko zvezano z dobo kmetских vstaj kot ena izmed etap objektivno istega socialnega pokreta proti fevdalizmu in gospodarstvu rimske cerkve, ki so ga vodili kmetje, meščanstvo in deloma tudi nižje plemstvo, ne glede na globoke razlike in protislovja, ki so obstojala med temi razredi. Vodilo bi nas predaleč, podrobno raziskovati vplive raznih razredov na našo reformacijo. Dejstvo, da je prišla časovno pozneje kot kmetские vstaje, je brezpogojno ojačilo v njej vpliv meščanstva in tudi plemstva in povzročilo, da je obtičala mnogo bolj v okviru religioznega gibanja kakor na Nemškem, kjer se je takoj spočetka razdelila na dve smeri: na revolucionarno Münzerjevo in na meščansko-konservativno Luthrovo, ali pa še preje na Češkem, v dobi husitskih vojn, kjer je vodila junaške boje kmetских množic proti izkoriščevalcem. Je to pač posledica slabe razvitosti tedanjih družbenih razmer na Slovenskem.

Slovenska protireformacija se spočne v dobi propada onih naprednih gospodarskih oblik v Srednji Evropi, ki jih je začel ustvarjati razvoj trgovskega kapitalizma v prejšnjih dveh-treh stoletjih. Težišče gospodarskega razvoja se je premaknilo na zapad, kjer je privedlo do razcvita narodnih kultur v Španiji, Franciji, Holandski in Angliji ter pripravilo pot velikim meščanskim revolucijam XVII. in XVIII. stoletja. Vso Srednjo Evropo je zopet zagrnil mrak fevdalnega partikularizma, ki je v kali zadušil to, kar je prejšnja doba storila za nacionalno emancipacijo Slovencev, Čehov in drugih slovanskih narodov, pa tudi Nemcev in v nekoliko manjši meri — Italijanov. Luthrov protestantizem je polagoma postal orožje fevdalne reakcije. (Dober obris te dobe v luči marksizma vsebujejo spisi Fr. Mehringa, posebno njegova „Lessinglegende“.) O kakih zaslugah slovenske protireformacije za slovenski narodni razvoj in slovenski jezik ni mogoče niti misliti. V kolikor se ga je posluževala, je bilo le zato, da žatre poslednje iskre novih idej med ljudstvom. Razviti pa kako novo kulturo, kot bi jo bil jezuitizem, ki je bil tedaj neke vrste preporod katolicizma v duhu

časa, že ni bilo mogoče več, in sicer prav radi tega ne, ker je gospodarsko življenje upadalo.

Šele XVIII. stoletje prinaša nove, čeprav še slabotne elemente naprednega gospodarskega in socialnega razvoja pri nas, ki vzbudi nov pokret narodnega meščanstva. Ta razvoj pospešuje „prosvetljeni“ absolutizem, ki vodi — posebno v jožefinski dobi — oster boj proti partikularističnemu fevdalizmu. Dramijo se zopet kmetje, ki na Goriškem poprimejo tudi za orožje. Duh enciklopedizma, duh bližajoče se francoske revolucije prešinja naše tedanje napredno izobraženstvo, ki se kaže zlasti v prebujanju slovenske narodne misli, v oživljajočem se slovstvenem delovanju, v zgodovinopisnih in jezikoslovnih poskusih, v prosvetnem delovanju med kmeti, pa tudi v nekaterih, čeprav še slabotnih nacionalno-političnih stremljenjih. Niso pa bile tedanje gospodarske in socialne razmere v Srednji Evropi in pri nas še toliko razvite, da bi povzročile ostrejšje družbene spopade in zavestne množične nastope, ki bi dali široko vzkliti semenom naših prosvetljencev in ki bi izpremenili njihov duh v mogočno bojno orožje prebujenega naroda. Napoleonova Ilirija, ki ji je Vodnik zapel svojo pesem, je ostala plod političnih kombinacij velikega vojskovodje v ne mnogo večji meri kot njegova osvobojena Italija. Pa tudi brambovstvo pri nas ni bilo to, kar je bilo na Nemškem, kjer je pomenjalo prebujeno narodno zavest v množicah. Reakcija je imela torej lahko delo, saj je ves Metternichov absolutizem slonel ravno na slabosti gospodarskega in socialnega razvoja, na politični in kulturni nezrelosti podrejenih razredov in narodov.

Naš začenjajoči se nacionalni preporod je takorekoč obtičal na polju idej, ne da bi se razrastel v široko ljudsko gibanje in to je na eni strani slabost naše zgodovine, na drugi strani pa pogoj, ki je omogočil tem bohotnejši razvoj našega slovstva. So namreč v zgodovini dobe, ko se vse, kar je progresivnega, koncentrira v delovanju posameznih izobražencev in takorekoč kristalizira v svetu idej, v znanstvenih, miselnih in umetnostnih stremljenjih. Iz takih razmer so na Nemškem zrasli ljudje kot Göthe, Kant in Hegel, pri nas pa ljudje kot Kopitar, Čop in Prešeren. Vendar pa je bilo to naše pokoljenje otrok drugačnega razrednega osredja kot nemški klasiki in romantiki. Dejstvo, da je zraslo iz širokih ljudskih plasti, ga je tesno vezalo z njimi in ga pretvorilo v glasnike njihove poznejše narodne probude. Göthe, Kant in Hegel so bili nekaki kozmopolitični aristokrati kulture, ki so jih vezale na nadaljnji progresivni razvoj le abstraktne niti duha. Romantična šola pa je bila celo duhovni izraz reakcionarnih teženj propadajočega plemstva.

Romantika, ki je pod njenim praporom prišlo do pravega večjega razcvita mladih nacionalnih kultur nekaterih narodov v Evropi, posebno pri Poljaki, Čehih in tudi pri nas, pa gotovo nima tega značaja. V bistvu je to povsem drugačen pokret, s popolnoma drugačno socialno vsebino. Ti romantiki niso ljudje, ki se v begu pred stvarnostjo zatekajo v poetično idealizacijo preteklosti, v eksotiko in prehajajo v svojem iskanju resnice in lepote v poveličevanje katolicizma. Romantika je prebudila v njih le ljubezen do poezije, do narodne pesmi, do narodne zgodovine, do narodnega jezika, njihov duh in njihove ideje pa so neposredna dediščina miselnega razvoja od humanizma do prosvetljenstva XVIII. stoletja. V tem so sorodni pravzaprav „poslednjim“ romantikom, Heineju, G. Sandovi in V. Hugoju, ki so v posodo romantične oblike vlili že nove idejne sokove in s tem premagali staro romantično šolo. Pri nas so se razvijali poleg tega pod neposrednim vplivom Cojzovih in Vodnikovih tradicij, ki so jih zvesto gojili v vsem svojem delovanju.

Prešernov nastop je velikega revolucionarnega pomena, ne le objektivno, v smislu zgodovinskega pomena njegovega dela za naš nacionalni razvoj. Prešeren je predstavnik duha, ki navdaja najprogressivnejše elemente v Evropi, duha, ki prešinja ruske dekabriste, češko in poljsko mladino in italijanske karbonare, ki pa trpi od obkrožujočega ga malenkostnega in konservativnega ozračja. Njegove „mokrocveteče rožice poezije“ so sad duševne drame, izvirajoče iz globokega prepada med pesnikovimi svobodoljubnimi stremljenji in našo tedanjo stvarnostjo. Ravno ta tragika je vir njegovih največjih umetnin. Prešernova pot vodi med visokim stremljenjem po svobodi, ki sili k protestu in boju, in med skrajnim obupom, izvirajočim iz razočaranja. Osamljenost in čustvo nemoči pred obdajajočim ga kulturnim in socialnim mrakom vodi pesnika sledujoč v resignacijo. Vendar pa poslednja ni končna postaja njegove življenjske poti, kajti bližajoča se revolucija zopet zbudi njegov pritajeni bojni duh in pesnik zapoje svojo „zdravljico“ svobodi.

Kljub zaostalosti razmer vendarle polagoma napreduje narodno prebujenje naprednih slojev našega meščanstva in malomeščanstva in vedno bolj tudi kmeta. Ako predstavlja Prešeren to prebujenje predvsem v njegovi duhovni abstrakciji — kajti njegov duh stoji visoko nad njim, — postaja njen neposredni in konkretni izraz na eni strani ilirsko gibanje, na drugi pa prosvetljena duhovščina Slomškove smeri. Naše ilirstvo lahko primerjamo z nastopom skupine „Junges Deutschland“ v Nemčiji, s katero deli vse svoje pozitivne in negativne poteze. Predstava, da je bilo ilirstvo predvsem stremljenje po enotnem jeziku s Hrvati, je napačna, ne glede na Vrazovo delovanje. Bilo je to celo

pokoljenje literatov, politikov in kulturnih delavcev, ki jih je pač prešinjal duh tedanjih vseslovanskih idej, ki so pa po nejasnem mladostnem iskanju našli svojo pot ravno v slovenski nacionalni emancipaciji ter se slednjič odločili tudi za slovenski narodni jezik v slovstvu.

48. leto je na Slovenskem prešlo sorazmerno mirno, brez velikih pretresov. Večji del našega meščanstva in malomeščanstva, z Bleiweisom na čelu, se je zunanje sicer nekoliko navdušil za svobodo, ostal pa je v svojem bistvu konservativen v vseh ozirih; politično je bil brez vsakih perspektiv in se je slednjič ujel na limanice dvorni protirevoluciji. Njegov vredni predstavnik v literaturi je gotovo Koseski. Napredni del meščanstva in malomeščanstva, ki so ga vodili ljudje, ki so izšli iz ilirskega gibanja, je sicer dvignil program Zedinjenje Slovenije in stal na strani revolucije, ni se pa povzpел do globljega pojmovanja njenih socialnih sil in ni bil sposoben, postaviti se na čelo kmetskimi množicami v njihovem boju proti fevdalcem. Obtičal je naposled v lastni nemoči.

Ne bo odveč, ako se dotaknemo na tem mestu vseslovanskega pokreta 48. leta in stališča, ki sta ga glede njega zavzemala Marx in Engels. Poteza zgodovinske zaostalosti, ki je bila lastna slovenskemu gibanju 48. leta, je karakterizirala vse takoimenovano vseslovansko gibanje. Celo Čehi, katerih pokret je bil v socialnem oziru gotovo najnaprednejši, so se izkazali politično kratkovidne in so se dali zapeljati v protirevolucionarne vode. Radi tega je bil v vsej ostrogi naperjen boj Marxa in skupine okrog „Neue Rheinische Zeitung“, ki je predstavljala skrajno demokratično smer v revoluciji, ravno proti slovanstvu. Šel je tako daleč, da je prišteval vse slovanske narode, razen Poljakov, med kontrarevolucionarne narode in jim prerokoval skorajšnjo nacionalno in politično smrt.

Danes seveda lahko sodimo, da je Marxov nazor glede slovanskega vprašanja zgodovina premagala, kajti razvoj pač ni šel v tisto smer, kot jo je on pričakoval. Ugotoviti je treba to tem bolj, ker so se ravno danes uloge izpremenile. Fašistični nemški imperializem napoveduje danes novo vojno slovanstvu s politično frazeologijo, kakor bi bila včasih do pičice posneta iz taktike skrajnih demokratičnih elementov 48. leta. Čehi in ostali Slovani, razen Poljske, da nimajo zgodovinske bodočnosti in da so obsojeni na germanizacijo. Glavni sovražnik je revolucionarna slovanska Rusija. V boju proti nji je treba pritegniti na svojo stran Poljsko in jo kompenzirati za Šlezijo in Pomeranijo z obširnimi ruskimi ozemlji na Vzhodu itd. itd.

Marxova politična strategija in taktika 48. leta je pač slonela na perspektivi razvoja nemške revolucije kot voditeljice vsega evrop-

skega gibanja. Pričakoval je, da bodo dogodki kakor v Franciji 1792. do 1793. leta dvignili v Nemčiji najradikalnejše demokratične elemente na površje, ki bodo v revolucionarni vojni na čelu vse evropske demokracije uničili glavna stebra evropske reakcije, Avstrijo in ruski carizem, utrli pot delavskemu razredu za zavojevanje lastnih zgodovinskih ciljev. Ako bo slovanska ideja v Avstriji udarila proti temu toku, bo revolucija neizprosno obračunala z njo. S stališča te perspektive je Marx nastopil tudi proti Bakuninovemu demokratičnemu vseslovanstvu, ki ga je smatral za prazne sanje spričo realnosti avstrijsko-slovanskih bajonetov v armadah Windischgrätza in Jelačića.

Na žalost, danes še nimamo podrobno raziskanega delovanja skrajnih struj v vseslovanskem gibanju 48. leta, kar bi omogočalo pravilno ocenitev njih dela in vpliv Bakuninovitih idej nanje. Protokoli o zaslišanju Bakunina, ki je bil aretiran po zadužitvi Dresdenske vstaje pričajo, da je bilo njegovo delovanje res mrzlično, posebno na Češkem. Ni izključeno, da je imel nekaj vpliva tudi na Slovenskem, med naprednimi krogi, ki so bili za dunajsko revolucijo. Da pa je bilo vse to gibanje ne le skrajno slabotno, ampak tudi politično nezrelo, priča dejstvo, da se je sam Bakunin, potem ko je bil izročen Rusiji in je sedel v petropavlovski ječi, obrnil na carja s pozivom, naj se postavi na čelo boja za demokratično osvobojenje Slovanov in za evropsko demokracijo. Ako je bil Bakunin plen političnih iluzij, se je n. pr. Lj. Gaj obrnil že 1840. l. na istega carja s poslanico, v kateri ga je prepričeval, da mora biti hrvaški narod resna opora proti revoluciji v Avstriji.

Vidimo torej, da se Marx ni motil, ko je ocenjeval ulogo vseslovanstva kot profirevolucionarno, Bakuninovo delovanje pa kot prazne sanjarije. Pač pa se je Marx motil v oceni perspektive nemške revolucije same. Kajti razvoj dogodkov ni šel na levo, kakor je on pričakoval: nemško meščanstvo, ki se je znašlo začasno na krmilu, ni bilo socialno nič manj konservativno kot slovansko, pa tudi politično se je izkazalo kot skrajno nezrelo. Kajti Rusija je kmalu po prevratu dvignila svojo vojsko proti revolucionarnim Poljakom, ki so bili največji zavezniki evropske demokracije, Avstrija proti italijanski revoluciji. Ko se je že po kratkem razdobju revolucionarni val polegel in je prišla zopet reakcija na krmilo — sicer za ceno dalekosežnih gospodarskih in socialnih preobrazb, prevzemajoč v Nemčiji celo ulogo nacionalnega zedinjenja nase — je zavladal v Evropi popolnoma nov položaj in novo sorazmerje razrednih, političnih in nacionalnih sil. Na teh osnovah je krenil razvoj v nadaljnjih desetletjih v popolnoma drugi smeri. S tem ugasne pomembnost Marxovega stališča v slovanskem vprašanju sama po sebi.

Po revoluciji 48. leta stopa v Sloveniji v ospredje predvsem osvobodjeni kmet; njegove težnje, napol konservativne in napol napredne, postajajo vsebina delovanja celega pokoljenja naših javnih delavcev. Kot smo že poudarjali, je bila slovenska narodna emancipacija kar najožje zvezana s kmetским razrednim prebujenjem; pravzaprav že radi tega, ker so vsa pokoljenja naših izobražencev izhajala v svoji ogromni večini iz vasi in ostajala ves čas svojega delovanja ž njo v stiku. Vendar pa so se napredna kmetška miselnost in direktni razredni interesi kmeta skrivali še po večini za splošnimi prosvetljen-skimi ali nacionalnimi stremljenji, ki so bila neposreden izraz strem-ljenj naprednih slojev našega meščanstva in malomeščanstva, kamor je razredno spadalo tudi naše izobraženstvo. Kmet je stal še v ozadju in naše izobraženstvo mu je hotelo biti predvsem prebuditelj in učitelj. Šele sedaj stopa kmet na površje bolj samozavestno, kot samostojna razredna sila, ki si utira pot v javno življenje, ko ga je revolucija osvobodila najtežjih gospodarskih spon. Naše mlado pokolenje iz-obražencev mu noče biti le učitelj, ampak neposreden vodnik, njegova predstraža. Levstik, ki je gotovo najkarakterističnejši predstavitelj tega pokreta, proglašča, da se mora slovensko izobraženstvo učiti pri kmetu, ne le jezikovno, ampak tudi miselno, in ustvari v Martinu Krpanu najsičajnejši umetnostni spomenik zdravemu, šegavo jasnemu, jeklenemu in samozavestnemu značaju slovenskega kmeta. Kmet po-stance centralna figura v leposlovnih proizvodih Trdine, Jurčiča i. dr., idealizira ga celo formalni esteti Stritar, pozneje mu poje svoje pesmi Gregorčič.

Vendar pa kmet kot razred, ki ne predstavlja v moderni družbi strnjene, neodvisne sile z lastnimi zgodovinskimi cilji, ne more dolgo ostati na površju socialnega razvoja. Moderna kapitalistična družba ga razkrajča, njegova vrhnja plast se vedno bolj spaja z meščanstvom in malomeščanstvom, tako tudi večji del izobraženstva, ki izhaja iz vasi. Trenotno je kapitalistični razvoj na Slovenskem sicer še slaboten in zadržuje naše meščanstvo v razvoju, nacionalno gibanje nosi še pre-težno kmetško barvo, čeprav se polagoma izpreminja v to, kar je po-stal slovenski liberalizem. To dejstvo pa ima za posledico idejno ome-je-nost, brezperspektivnost, nerazumevanje globljih socialnih procesov, ki so se pri drugih narodih že prej porodili, sedaj pa oživljali nove idejne smeri. V nadaljnjem se ta značilna poteza razraste v pravo pro-vincialno zakrknjenost, brezidejnost in nazadnjaštvo, ki karakterizira naš liberalizem in ki znatno olajšuje v osemdesetih letih cerkvi, da trajno zavлада nad duhovi in vsem našim javnim življenjem. Načelni, konsekventni in totalitarni Mahničev katolicizem stoji gotovo visoko nad idejno ubožnostjo napredne inteligence te dobe.

Neposredno zvezo z evropskim progresivnim kulturnim pokretom je slovenska nacionalna emancipacija izgubila že po 48. letu. Reformacija, prosvetljenstvo, narodno - osvobodilna romantika, to so bili pokreti, ki so predstavljali neprekinjeno verigo enega in istega duha med različnimi narodi. Bili so gotovo ne mnogo manj mednarodno pomembni, kot n. pr. moderni socializem. Nacionalni osvobodilni pokreti so imeli tudi najtesnejše organizacijske vezi med seboj. Ni slučajno, ako se v sedemdesetih letih obračajo k socializmu ljudje kot Garibaldi in mnogi poljski, srbski in bolgarski nacionalni bojevniki.

Levstikovo veliko delo pomenja nedvomno velik korak naprej kot gibanje, ki se naslanja na kmeta in privaja do neposrednega izraza njegove težnje. Toda z druge strani je ravno ta orientacija, — kmet ima tudi svojo konservativno naravo, — odtujila slovenski miselni razvoj od nadaljnjega progresivnega razvoja evropskega duha, da je ostal pri ideji o narodno samoniklem kmetem svobodnjaštvu, ki se je nujno morala izpremeniti v idejo nacionalne omejenosti.

Ko pa je malo pozneje kapitalistični napor začel neizprosno rušiti vaše idile gospoda Mirodoljskega in je jel prodirati na Slovensko nemški kapital, noseč s seboj tudi široki val germanizacije, ki jo je del slovenskega meščanstva z Dežmanom na čelu sprejel, je ostala ta misel desorientirana in ni našla izhoda. Gola narodna ideja, v kateri je polagoma utonila, se je morala izpremeniti v pusto frazo, ustrežajočo le še omejeni miselnosti malomeščanstva.

Slovenski klerikalizem, pred katerim je liberalizem — ako izvzamemo nekaj častnih izjem, kot n. pr. Aškerca, — zatajil celo svojo svobodo-miselno ideologijo in mu tako na široko odprl dveri na kulturnem polju, prodira sedaj vsepovsod. S pomočjo podeželske duhovščine zna organizirati protikapitalistični odpor kmeta predvsem v gospodarskem pogledu, si tako pridobiti vpliv nanj in postane polagoma odločilen činitelj slovenskega življenja. Gibčna politika Cerkve, ki je nato o pravem času omogočila zameno protinacionalne in reakcionarne stare duhovščine za narodno in socialistično pobarvano strujo, je zagotovila katolicizmu vodilno besedo v slovenskem življenju vse do naših dni.

Slovenska moderna se pojavi v dobi, ko je slovensko življenje prešlo v okvir že bolj ali manj ustaljenih kapitalističnih odnošajev. Gospodarski razvoj sicer ni dvignil Slovenije na višino visoko industrijske dežele. Ustvaril je iz naših krajev le neke vrste zaledje industrijskega Trsta in dodatek industrije nemških alpskih dežel. Kmet kot samostojna gospodarska figura je sicer bolj ali manj še ohranil svoj položaj, pač pa je proces diferenciacije na vasi nadaljeval svoje neizprosno delo in pehal na pot proletarizacije vedno večje število po-

deželskega prebivalstva. Radi slabo razvite industrije v osrčju dežele se slovenski proletarec odpravlja za zaslužkom predvsem v Trst, v notranje avstrijske dežele, v Nemčijo, v Ameriko in množi tako vrste delavskega razreda drugih dežela. Ako izvzamemo Trst, je socialna utež proletariata v Sloveniji še preslaba, da bi mu omogočila ulogo vodilnega činitelja v našem narodnem življenju.

Nekoliko se je dvignilo v gospodarskem pogledu naše meščanstvo. Vse važnejše postojanke so sicer v rokah tujega kapitala, vendar pa ga je ravno prodiranje tega v Slovenijo prisililo k odporu ter lastni gospodarski iniciativi in organizaciji. Njegova podrejena uloga spričo tujega kapitala ga sili v enotno narodno fronto s kmetom, malomeščanstvom in včasih celo tudi z delavstvom. Dr. Tavčar n. pr. podpira prve shode dunajskih socialistov v Ljubljani. Toda pot slovenskega meščanstva ostaja tudi zdaj polovičarska, nedosledna in brezperspektivna ter se ne dvigne nad omejeni provincialni nivô, ki je bil lasten slovenskemu meščanstvu že od začetka. Radi tega se vsa javna in politična aktivnost na Slovenskem izživlja še nadalje v malenkostnih domačih prepirih in narodnostnih praskah, v njih senci pa nadaljuje svoje široko, že v prejšnji dobi začeto organizacijsko delo med množicami — katoliška cerkev.

Nov osvežujoč duh prinaša v to ozračje socialistično gibanje. Toda, kakor že omenjeno, niso razmere še dovoljevale, da bi se delavski razred povzpел do vodilne uloge v Sloveniji. Poleg tega je to gibanje ideološko in politično še šibko in nejasno, javlja se spočetka bolj v smislu neposrednega strokovnega in sploh organizacijskega delovanja med delavstvom, kakor pa kot pokret, ki bi se zavedal svoje sile in svojega pomena na vseh področjih javnega življenja in ki bi nastopil tudi kot nova kulturna smer in nov svetovni nazor. Tega pomena ne razume tudi progresivna inteligenca, ki se mu na pragu XX. stoletja pridružuje.

Marksizma, ki je izšel neposredno kot dedič nemške klasične filozofije in hegeljanstva, angleške klasične politične ekonomije in francoskih socialističnih šol in ki predstavlja tako sintetičen rezultat vsega progresivnega miselnega razvoja konca XVIII. in prve polovice XIX. stoletja v Evropi (kot ga je n. pr. — vsaj, kar se tiče nemške filozofije — eden izmed prvih pravilno ocenil — poet, H. Heine) ni bilo mogoče kar presaditi na slovenska tla, kjer je ves progresivni razvoj evropske misli imel tako šibak odmev že v prejšnjem kulturnem pokoljenju. Ako se je marksizem v tej dobi tako široko razrasel n. pr. na Ruskem, je bilo to v dobri meri tudi zato, ker je imel tam velike predhodnike v ljudeh, kakor so bili Hercen, Bakunin, Bjelinski, Černiševski i. dr., in v takih političnih pokretil, kot je bil n. pr. pokret

„Narodne Volje“. Neglede na zaostalost socialnih razmer je marksizem prodril že zelo zgodaj tudi med Bolgare in Srbe (Svetozar Marković), kjer mu je ustvaril povoljne pogoje — poleg francoskih, nemških in ruskih vplivov — predvsem bojni revolucionarni duh osvobodilnega nacionalnega pokreta ljudskih množic. Miselnost slovenskega progresivnega inteligenta pa ni bila pripravljena na to, da bi sprejela hkrati nazor, ki je pomenil totalitarno prevrednotenje vseh vrednot. Zato je naš socialistični ali socializmu se približujoči inteligent z redkimi izjemami ne — marksist, ampak masarikovec, pozitivist, nacionalni demokrat, tolstojanec, napol — krščanski socialist, bližji eklekticizmu, kakor pa idejnemu radikalizmu in ekskluzivizmu. Ako dopolnimo to karakterizacijo kulturnega socializma s potezo praktično-reformne usmerjenosti delavskega gibanja, dobimo jasen pojem o slabosti slovenskega socialističnega gibanja v dobi od konca 90ih let do svetovne vojne. S tem seveda ni rečeno, da ni dalo to gibanje v slovenskem političnem in kulturnem razvoju nič pozitivnega. Nasprotno, storilo je mnogo za nadaljnjo idejno diferenciacijo, ustvarilo je nove vrhove v slovenski umetnosti, prebudilo je množice slovenskih delavcev za politično in kulturno udejstvovanje.

Slovenska moderna je bila v umetnosti izraz istega stremljenja, ki je približevalo socialističnemu gibanju najprogresivnejše elemente med slovensko inteligenco. Da se je Cankar sam v tem gibanju aktivno udeleževal, ni slučajno in njegovega političnega delovanja nikakor ni mogoče ločiti od njegovega umetnostnega. Nasprotno: njegovo delo moremo presojati le kot enoten nastop na vseh področjih javnega življenja: v umetnosti, v idejnem boju, v politiki, prav tako, kot moremo presojati kot nedeljivo enoto n. pr. delo Vodnika, Prešerna, Levstika, Jurčiča, Tavčarja itd., katerih umetnost je bila v najožji zvezi z njihovim političnim delovanjem, ali pa vsaj polna duha, ki je prešinjal neke politične smeri njihovega časa. Župančič se v svoji prvi dobi tudi približuje idejam tega gibanja, čeprav se politično gotovo ni nikoli v njem udejeval. Je pa tudi on vsekakor otrok istega časa in istih idejnih stremljenj kot Cankar. Le da je njegov duh bolj refleksiven in manj neposredno bojevit kot Cankarjev, da je njegova narodna misel v mnogo manjši meri zavestno vezana na nove socialne osnove kot pri Cankarju, ne glede na to, da je kot taka globoko občutena; kajti njegov „trpeči milijon“ ni le milijon narodno tlačениh, ampak tudi socialno zatiranih in izkoriščanih ljudi.

Da naša moderna ni prinesla v slovenski kulturni pokret ideje marksizma in da tudi Cankar ni bil miselno marksist, je pač resnica, kajti marksizem še ni imel, kot omenjeno, pripravljenih tal na Slovenskem. Že to, da je moderna nastopila pod praporom novoromantike

in simbolizma in ne realizma, struje, ki je na Slovenskem imeli nismo, ki še najbolj ustreza marksističnemu mišljenju in njegovi znanstveni metodi in ki more v obliki socialnega romana pač najbolj popolno zajeti sliko družbenega življenja, globoko analizo razrednih odnošajev in obenem perspektivo nadaljnjega razvoja, — že to dejstvo priča o njeni oddaljenosti od marksistične misli.

Cankarjeva pot je „življenje idealista“, posvečujočega svoje sile emancipaciji tlačanih in izkoriščanih razredov, ki jo — v nasprotju z meščanskim „rodoljubjem“ — ravno kot tako istoveti z nacionalno emancipacijo slovenskega naroda. Je to pot polna protislovij, kajti pisatelja vodi bolj čuvstvo kakor pa znanstveno utemeljena ideja, vodi ga hrepenenje po resnici, pravici in lepoti bolj kot jasno prepričanje, puntarski temperament bolj kot revolucionarna misel. Na tej poti včasih omahuje in tedaj se zaveda svoje slabosti in prepušča usodo nadaljnjega boja krepkim delavčevim rokam. „Hlapec Jernej“, ta največja slovenska socialistična umetnina, je socialistična predvsem simbolično. Kolikor govori o nasprotju med proizvajalcem in lastninskimi odnosi v kapitalistični družbi in razgrinja pred nami vse družabne ustanove kot funkcijo razrednega gospodarstva, nam tega ne prikazuje na primeru konkretnih realnih ljudi in stvarnega socialnega milieu-ja te družbe, ampak na primeru konflikta imaginarnega, alegoričnega predstavitelja izkoriščanih razredov z vsem družbenim ustrojem. To je seveda posebnost Cankarjevega ustvarjanja, kajti pisatelj nam je hotel ustvariti podobo, podobno onim, kakršne je ustvarjala kolektivna narodna domišljija v svojih pesmih in pripovedkah in ki so potem postale socialno-simbolični izrazi hotenj in stremljenj najširših ljudskih množic v teku stoletij. Toda z druge strani je v dobri meri posebnost slovenskih socialnih razmer, predvsem njihova nerazvitost, napotila umetnika v to smer, kajti težko bi bilo najti v slovenski stvarnosti tip, ki bi posebej imel idejo, ki jo je hotel Cankar izraziti, v vsej njeni širini in globini. Ni torej slučajno, ako se je moral umetnik zateči k abstrakciji, dočim so vse ostale osebe njegove povesti mnogo bolj realne, žive in psihološko utemeljene. Tako je tudi končna ideja „Hlapca Jerneja“ mnogo bolj anarhistično-puntarska, kakor socialistično revolucionarna, Jernejev požig simbolizira bolj spontan izbruh ljudskega srda, kakor pa socialni preobrat.

V nasprotju s Cankarjem-bojevnikom je Župančič poet, ki hodi po „zemlji naši“ in „pije nje bolesti in nje prelesti“. Njegova „Duma“, ki je gotovo najvišji vrh prve dobe njegovega ustvarjanja, zajema in podaja vso tragiko slovenskega socialnega in narodnega življenja v okviru odnošajev, ki jih je ustvaril moderni kapitalistični razvoj. Pred nami je razgrnjena obširna slika sodobnosti: neizprosni razkroj

idile slovenske vasi, orjaško delo tehničnega in industrijskega razvoja, idejni in čustveni konflikti dobe, njene bolesti in njene radosti. Pesnik vidi tudi nove progresivne socialne sile, ki jih poraja kapitalistični razvoj, vidi ljudi, katerih „roke so stregle stroju ves dan“ in ki zvečer „sanjajo svetle sanje bodočnosti“, on tudi čuti z njimi. Toda njegova koncepcija se še ne povzpne do globljega razumevanja novih perspektiv, ki jih ustvarja pred slovenskim življenjem kapitalistična stvarnost, katero preživlja pesnik predvsem kot tragiko slovenskega narodnega življenja. Radi tega njegova pesem izzveni — rekli bi — v malenkostnem čustvu bolesti za izgubljenimi slovenskimi sinovi v tujini, kar vpliva kot ostra disonanca spričo tako globoke socialne snovi in globokih problemov, ki jih je pesnik zajel in razgrnil pred nami.

Doba velikih imperialističnih spopadov, ki so privedli do svetovne vojne in poloma avstro-ogrske monarhije, je stavila pred slovensko javno življenje nove naloge. Toda nerazvitost socialnih odnošajev, ki je vtisnila svoj pečat vsemu političnemu in kulturnemu življenju Slovencev v prejšnjih dobah, se je izkazala v vsem svojem negativnem pomenu tudi sedaj. Meščanstvo obeh orientacij je nadaljevalo svojo kompromisno politiko skoraj do poslednjega trenutka. Delavstvo si še ni stavilo neposredno dalekosežnejših samostojnih razrednih nalog. Kmet je šel v večji ali manjši meri za meščanstvom. Le ne velika skupina okoli „Preporoda“ in posamezniki med socialisti so zastavili vprašanje globlje in bolj ali manj jasno razumeli pot nadaljnega razvoja, po kateri so tudi krenili: prvi na narodnorevolucionarno pot, drugi pa na pot boja za razredno osvoboditev. Globoke notranje zveze med poti do socialne in nacionalne osvoboditve se pa še niso popolnoma jasno zavedali ne prvi, ne drugi in radi tega so vršili svoje delo bolj ali manj neodvisni drug od drugega in včasih celo antagonistično. Kolikor so bila ta gibanja izrazito avantgardističnega značaja zelo pomembna, vendar globljega neposrednega vpliva na slovensko življenje tedaj niso imela.

Po 1917. letu pa je preplaval vse slovensko življenje val jugoslovanstva, ki je bilo svojevrstna oblika pokreta, v katerem so se zlila v eno vsa nejasna osvobodilna stremljenja širokih ljudskih množic, še polna protislovij, kompromisnih stremljenj in puntarstva, demokratizma in konservativizma. Ta val je zajel predvsem malomeščanstvo in kmeta in v večji ali manjši meri tudi delavstvo. Demokratično, nacionalno-osvobodilno in socialistično pobarvani Krekov katolicizem je skoro neomejeno zavladal politično, kulturno in tudi idejno celo nad svobodomiselnostjo inteligenco, ki mu ni mogla postaviti nobenega drugega utemeljenega ideološkega sistema nasproti. Zlasti idejni eklek-

ticizem socialistične slovenske inteligence se je ravno sedaj izkazal v vsej slabosti.

Krekovski katolicizem je dobil premoč tudi v literaturi. Ivan Cankar sprejema ne le Krekovo politično in kulturno jugoslovanstvo, ampak se približa njegovi ideologiji tudi v svetovnem nazoru. Izidor Cankar zbira okrog „Doma in sveta“ idejno edino in strnjeno mlajšo katoliško generacijo, spričo katere so ostali pisatelji razpršeni posamezniki z najrazličnejšimi nijansami idejnih smeri, prehajajočimi neredko sploh v brezidejnost. Župančič se giblje v smeri „čiste“ narodne ideje, v kateri se za enkrat izpoje. Nove smeri v literaturi pa nastopajo šele pozneje in presojati njihov pomen v okviru slovenske slovstvene zgodovine bi bilo še prezgodaj.

Ves razvoj slovenskega slovstva nam jasno očituje svojo neprekinjeno zvezo z vso zgodovino slovenske nacionalne emancipacije, ki je bila s svoje strani poseben izraz globljih socialnih procesov in razrednih pokretov. Najprogressivnejše smeri in pokreti so porodili tudi najvišje umetnostne vrednote v slovenskem slovstvu. Iz tega lahko sklepamo, da krene tudi v bodoče razvoj slovenskega slovstva na pota zavojevanja novih umetnostnih višin zlasti v tem smislu, kolikor bo zvezan s progresivnimi pokreti, ki se rišejo v nadaljnji slovenski zgodovinski perspektivi. To je prvi pogoj za to, da se razvije iz novih smeri, ki se pojavljajo v slovenski literaturi po vojni in ki so že dale Srečka Kosovela in pokret okrog „Mladine“, nova slovenska literarna generacija, ki bo resnično nadaljevala veliko delo Vodnika, Prešerna, Levstika, Cankarja in Župančiča.

Jesenske pesmi

Lili Novy

Jesenski klici

Jesen je, ajda se je razcvetela,
tu rožnato dehti in tam je bela,
dren dozoreva, jata ptic leti,
neznano kam mi kri zahrepeni.

Kaj vem, katera bol se drami v meni
v jesenskih dneh, ob zarji tej rumeni,
kdo zdaj me kliče, ki že v grobu spi
in ki v prozorno daljo si želi?